

عشایر ایل سنگسری

(مهدیشهر)

از کرانه‌های کویر تا بلندای البرز

علیرضا شاه‌حسینی

انتشارات بوستان اندیشه

۱۳۸۴

شاه حسینی، علیرضا. ۱۳۴۷-

عشایر ایل سنگسری (مهدیشهر) از کرانه‌های کویر تا بلندای البرز/

علیرضا شاه حسینی. - سمنان: بوستان اندیشه، ۱۳۸۴.

۲۹۶ص: مصور(رنگی).

ISBN:964-94803-6-6 ۳۳۰۰۰ ریال:

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. سنگسر (ایل) ۲. سنگسر. ۳. سنگسری. الف. عنوان.

۹۵۵/۹۸۱۶

DSR۷۲/۸۶ص

۸۴-۱۷۵۰ م

کتابخانه ملی ایران

شناسنامه کتاب:

نام کتاب: عشایر ایل سنگسری (مهدی‌شهر) از کرانه‌های کویر تا بلندای البرز

مؤلف: علیرضا شاه‌حسینی

ویراستار: مهندس عنایت‌الله رنجبر

ناشر: انتشارات بوستان اندیشه

چاپ و صحافی: قم، صدف

تاریخ انتشار: اول ۱۳۸۴

شمارگان: ۲۳۰۰ نسخه

بهاء: ۳۳۰۰۰ ریال

شابک: ۹۶۴-۹۴۸۰۳-۶-۶

کلیه حقوق برای مؤلف محفوظ است.

نشانی: سمنان - بلوار ۱۷ شهریور- روبروی پارک - خیابان بوستان - کوچه نوزدهم - پلاک ۱۸۶

این اثر با حمایت شورای اسلامی مهدیشهر منتشر شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۶	پیشگفتار
۲۱	مقدمه
	فصل اول:
۲۶	پیشینه‌ی تاریخی سنگسر (مهدی شهر)
۲۷	سنگسر در کتب قرون اولیه اسلامی
۲۹	سنگسر در عهد افشاریان و قاجاریان
۳۰	ایل سنگسری در سفرنامه‌ها
۳۱	اوضاع ایل سنگسری در قرن حاضر
	فصل دوم:
۳۴	ویژگی‌های اجتماعی ایل سنگسری
۳۴	وجه تسمیه
۳۵	نژاد
۳۶	زبان و گویش
۳۷	دین و مذهب
۳۹	مهدی‌شهر پایگاه ایل سنگسری
۴۰	جمعیت
۴۰	جمعیت ایل سنگسری در سرشماری اجتماعی اقتصادی عشایر کوچنده ۱۳۶۶
۴۱	جمعیت ایل سنگسری در سرشماری ۱۳۷۷
۴۱	سواد و تحصیلات
	فصل سوم:
۴۴	قلمرو ایل سنگسری
۴۴	خیل - استقرارگاه‌های بیلاقی عشایر سنگسری
۴۵	مفاهیم و اصطلاحات مربوط به خیل

۴۶	پراکندگی جغرافیایی ایل سنگسری
۴۶	- قلمرو بیلاقی
۴۷	الف) استان سمنان
۴۹	ب) استان تهران
۵۰	شهرستان کرج
۵۰	ج) استان مازندران
۵۲	قلمرو قشلاقی
۵۲	پلومال، استقرارگاه‌های قشلاقی سنگسری‌ها در کویر
۵۴	پراکندگی جغرافیایی قشلاق سنگسری‌ها
۵۴	الف) استان سمنان
۵۴	پراکنش جغرافیایی پلومال‌های سنگسری
۵۴	الف) کویر سمنان
۵۶	ب) استان تهران
۵۷	ج) استان خراسان
۵۸	د) استان مرکزی
۵۸	هـ) استان مازندران
	فصل چهارم:
۶۱	کوچ و ایل راه‌ها
۶۱	الگوی کوچ سنتی سنگسری‌ها
۶۲	شکل کوچ
۶۲	زمان کوچ
۶۳	اشکال کوچ بر مبنای وسیله‌ی حمل و نقل
۶۳	ویژگی‌های کوچ سنگسری
۶۷	ایل راه‌ها
۶۷	ایل راه‌های سنگسری
۶۸	ایل راه‌های اصلی عشایر سنگسری
۶۸	الف) مسیر تک (tak)

۷	
۷۱	ب) مسیر بند (band)
۷۲	ج) مسیر میان بند
۷۲	نظرات و قربانی در امامزاده های مسیر کوچ
	فصل پنجم:
۷۴	دام‌داری و آئین‌های آن
۷۴	تعداد و انواع دام
۷۵	سرانه دام
۷۶	نژاد دام
۷۷	خصوصیات پشم گوسفندان سنگسری
۷۸	منابع تعلیف دام
۷۹	تعلیف دستی
۸۰	مکمل‌های غذایی
۸۲	منابع آب
۸۴	منابع تامین آب در قشلاق
۸۸	شستن دام
۸۸	پشم چینی
۸۹	اصول تنظیم زایش دام و آئین‌های آن
۹۰	تنظیم فصل جفتگیری و زایش
۹۱	ششای نرون
۹۲	انتخاب قوچ (نر)
۹۳	انتخاب گل (بز نر)
۹۴	آداب و رسوم وارد کردن قوچ و گل به گله
۹۴	ملاحظات دوره آبستنی دام
۹۵	ششای زگا (zegâ) (دوره زایش دام)
۹۷	سوناکردن
۹۸	روش سوناکردن
۹۹	دام‌های نگیرون (nagirun)

- ۱۰۰ عل نامهربانی
- ۱۰۱ راههای مهربان کردن دام‌های نگیرون (نامهربان)
- ۱۰۱ الف) راههای تنبیهی
- ۱۰۲ ب) راههای تشویقی
- ۱۰۲ جایگاه بره‌ها و بزغاله‌ها
- ۱۰۲ دس چال (dascâl)
- ۱۰۳ عرب دس چال (arab das câl)
- ۱۰۳ گوله، گولا
- ۱۰۴ داغ و دُرْشُم: نشانه سند مالکیت دام عشایر
- ۱۰۴ الف) دُرْشُم
- ۱۰۴ ب) داغ
- ۱۰۵ آزا (âzâ)
- ۱۰۵ کله گرگی
- ۱۰۷ شمارش دام (شمار)
- ۱۰۸ آئین شمارش دام
- ۱۱۰ واحدهای شمارش
- ۱۱۰ نامگذاری دام
- ۱۱۱ نامگذاری گوسفند (میشینه)
- ۱۱۱ نامگذاری دام‌ها بر اساس جنس و سن
- ۱۱۲ نامگذاری بر اساس رنگ
- ۱۱۳ رنگ‌های فرعی گوسفند
- ۱۱۳ شیوا (زرد)
- ۱۱۴ سور (سفید)
- ۱۱۴ نامگذاری گوسفند بر اساس سایر علائم و نشانه‌ها
- ۱۱۴ الف) گوسفندان بور
- ۱۱۸ سایر علائم در گوسفندان
- ۱۱۹ ۲- شیوا

- ۱۲۰ ۳- رنگ سور (soor) (سفید)
- ۱۲۱ جمع بندی
- ۱۲۲ نامگذاری پزینه‌ها
- ۱۲۲ اسامی بزها بر اساس سن و جنس
- ۱۲۳ اسامی بزهای ماده بر اساس تعداد زایش
- ۱۲۴ اسامی بزها بر اساس رنگ اصلی بدن
- ۱۲۴ نام‌های بز بر اساس داشتن یا نداشتن شاخ
- ۱۲۵ اسامی بزها بر اساس اندازه گوش
- ۱۲۶ تقسیم بندی بزها بر اساس رنگ گوش
- ۱۲۶ سایر علایم
- ۱۲۸ اسامی بزها بر اساس رنگ گوش و رنگ اصلی
- فصل ششم:
- ۱۳۲ زنجیره تهیه فرآورده‌های لبنی
- ۱۳۳ جایگاه شیردوشی
- ۱۳۵ دوره شیردوشی
- ۱۳۶ شرایط استقرار شیردوش‌ها در بره یا دامبره
- ۱۳۶ واره یا شیرواره
- ۱۴۴ فرآورده‌های شیری حاصل از ماست
- ۱۴۴ کره پوستی
- ۱۴۵ روغن
- ۱۴۵ دو (du) (دوغ)
- ۱۴۵ کشک
- ۱۴۵ قره قوروت
- ۱۴۶ خط تولید پنیر
- ۱۴۶ الف: پنیرمایه سنتی
- ۱۴۶ ب: پنیرمایه صنعتی
- ۱۴۷ انواع پنیر

۱۴۷	پنیر قالبی
۱۴۷	پنیر چنگی (پنیر پوستی)
۱۴۷	آرشه
۱۴۸	روش تهیه‌ی آرشه
۱۴۸	مامای وهو
۱۴۹	وارهون
۱۴۹	لهوی
۱۴۹	انواع آرشه
۱۴۹	نیموا
۱۴۹	جوشن آرشه
۱۴۹	آرتن آرشه
۱۵۰	آب پنیر
۱۵۰	لور
۱۵۰	لورین
۱۵۰	چیکو
۱۵۱	انواع لور
۱۵۱	لور تازه
۱۵۱	لور چنگی (خیکی)
۱۵۱	لور خشک
۱۵۱	لور رهون
۱۵۱	لور آرشه
	فصل هفتم:
۱۵۴	چوپان
۱۵۵	انواع چوپانی
۱۵۷	تقسیم بندی چوپانان در سیستم دگرچوپانی بر حسب ملیت در ایل سنگسری
۱۵۷	۱- چوپانان ایرانی
۱۵۷	۱-۱- چوپانان بومی (ولایتی)

۱۵۷	۱-۲- کویری
۱۵۹	۱-۲- چوپانان گیلک
۱۶۰	چاشم
۱۶۱	۱-۴- چوپانان ترکمن
۱۶۱	۲- چوپانان افغانی
۱۶۲	چوپانان فصلی
۱۶۳	قراردادهای چوپانی در عشایر
۱۶۴	تقسیم بندی چوپانان بر حسب مسئولیت و وظایف
۱۶۴	تقسیم بندی چوپانان بر حسب مسئولیت بین سنگسری‌ها در گذشته
۱۷۱	حقوق چوپانان
	فصل هشتم:
۱۷۷	مسکن و فضاهای مسکونی
۱۷۷	فضاهای سکونت
۱۷۸	گوت - سیاه چادر عشایر سنگسری
۱۸۱	درون گوت
۱۸۱	شرح فضای داخلی گوت
۱۸۲	حریم گوت
۱۸۴	سرپناه‌های انسانی
۱۸۴	کَگَه
۱۸۵	مردان خان (میردِکِه)
۱۸۵	سایر تاسیسات ییلاق
۱۸۵	گاره (gâreh)
۱۸۶	الف) گاره‌های بهاره:
۱۸۶	ب) گاره‌های تابستانی:
۱۸۶	چفت caft:
۱۸۷	کمر بن
۱۸۷	آخور

- ۱۸۸ دونگه (dunga)
- فصل نهم:
- ۱۹۰ تعاونی‌های سنتی
- ۱۹۰ پیشینه‌ی تعاونی در عشایر
- ۱۹۱ حرکت گله‌های همبال در کوچ
- ۱۹۱ سزمه چنگالی (تهیه‌ی کشک)
- ۱۹۲ تیلیم زنی (کره‌گیری سنتی)
- ۱۹۲ ورابریم
- ۱۹۲ خورش جگان دن (xoraš jegân den)
- ۱۹۳ پس وریژون (pas vorizhon) (گله را در آب ریختن یا شستن دام)
- ۱۹۳ جوه پاک کُرُن (joveh pâk koron) (پاک کردن استخر)
- ۱۹۳ شواره
- ۱۹۳ بن واز (bonvâz)
- ۱۹۴ چشم روشنو (čaš rošanû) (چشم روشنی)
- ۱۹۴ بارخونه (bârxoone)
- ۱۹۴ توزیع ثروت
- ۱۹۵ کاش دوش (kâš duš)
- ۱۹۵ شت سرسر (šat sarsar) / شت پنجه (šatpanje)
- فصل دهم:
- ۱۹۸ دانش‌های بومی
- ۱۹۹ قرق مراتع
- ۲۰۰ تعیین حریم مرتع و مسیرکوچ
- ۲۰۰ بذرافشانی مراتع
- ۲۰۱ جدا کردن انواع دام گله و تقسیم و بهره برداری از مرتع بر حسب نوع دام
- ۲۰۲ چراپژنی (čerâpežani):
- ۲۰۳ عالم چر (âlam čar):
- ۲۰۶ هنار (hanâr)

- زمان هنار ۲۰۶
- علل پیدایش و شکل‌گیری هنار ۲۰۷
- میشنگی (mešengi) ۲۱۰
- دامپزشکی ۲۱۲
- شش (šaš) ۲۱۲
- آول برشیندن (âwal barsin detan) خریدن آبله ۲۱۲
- مبارزه با انگل‌های خارجی ۲۱۳
- گرگ گرفتگی ۲۱۳
- تقویم سنگسری ۲۱۳
- داستان چله‌ی پیرزن ۲۱۶
- فصل یازدهم:
- خوراک و تغذیه ۲۱۹
- نان ۲۱۹
- قرمه ۲۲۱
- غذاهای سنگسری ۲۲۲
- فصل دوازدهم:
- برشی در فرهنگ بومی عشایر سنگسری ۲۲۷
- فرهنگ آب و هوایی ۲۲۷
- انواع باران ۲۲۷
- پیش بینی باران ۲۲۸
- زمان مطلوب بارش ۲۲۹
- اصطلاحات میزان بارندگی در طول سال ۲۲۹
- پیش بینی سال ۲۳۰
- پیوستگان باران ۲۳۰
- نورویی نومزه (nowroyi nomzah) : نامزد ۲۳۱
- نوروز و پیش بینی سال ۲۳۱
- پیش‌بینی باران ۲۳۲

۲۳۲	نشانه‌های خشکسالی
۲۳۲	انواع هوا
۲۳۳	پیش‌بینی وضع هوا
۲۳۳	باران خواهی و باران بندی
۲۳۳	نماز باران
۲۳۴	غذاهای نذری
۲۳۴	باران خواهی و باران بندی در ادبیات شفاهی
۲۳۸	باران بندی
۲۳۸	دستی وارثو
۲۳۹	برف در ادبیات عامیانه و محلی
۲۳۹	میزان (اندازه گیری برف)
۲۴۰	ابر و مه
۲۴۰	انواع ابر
۲۴۰	اعتقادات و باورها
۲۴۱	مه
۲۴۲	منابع و مآخذ
۲۴۷	منابع شفاهی (راویان و مصاحبه‌شوندگان)
	ضمائم
۲۵۲	واژه‌ها و اصطلاحات
۲۵۲	چراگاه
۲۵۳	چوپان و چوپانی
۲۵۴	فرآورده‌های لبنی و وسایل و ابزار کار مربوطه
۲۵۶	سیاه چادر و ملحقات آن
۲۵۷	آبستنی زایش و رویش
۲۵۹	پشم و پشم چینی
۲۶۰	جایگاه دام
۲۶۱	ضرب‌المثل‌ها

۲۶۶	فهرست آثار مؤلف
۲۷۱	فهرست اسامی ایلات و طوایف
۲۷۳	اسامی اشخاص
۲۷۴	فهرست اماکن جغرافیایی
۲۸۱	تصاویر

پیشگفتار

مهدی شهر (سنگسر سابق) یکی از بخش‌های شهرستان سمنان است. این بخش مرکز عشایر ایل سنگسری است. قدمت شهر به قبل از میلاد می‌رسد. در تقویم سنگسری سال ۳۴۰۵ معادل سال ۱۳۸۴ شمسی است. علی‌رغم فراز و فرودهای سیاسی و اجتماعی تاریخ این خطه پر از حادثه، خاطره و افتخار است. مهدی شهر دارای توانمندی‌های بالقوه‌ای در زمینه‌های مختلف است که از جمله آنها می‌توان به توانمندی‌های صنعتی، عشایری، جاذبه‌های توریستی و گردشگری، آموزش عالی، کشاورزی، فرهنگی، مذهبی و انقلابی اشاره کرد. کتاب حاضر که به همت محقق ارجمند جناب آقای علیرضا شاه‌حسینی تألیف شده به معرفی توانمندی‌های عشایر ایل سنگسری پرداخته است. لازم می‌دانم از سلیقه و تلاش ایشان به نمایندگی از طرف عشایر پرتلاش و سخت‌کوش و مردم شهر مهدی شهر تشکر و قدردانی نمایم.

اما پرداختن به سایر زمینه‌ها ضرورتی است که همت بلند نویسندگان و محققین دیگر را می‌طلبد تا در حد توان به معرفی این شهر و بخش که به نام نامی امام زمان (عج) مزین است، بپردازند.

ایل سنگسری که در این کتاب به تفصیل، در مورد تاریخ، زندگی، فرهنگ، اقتصاد، دانش‌های بومی، ابتکار و نوآوری مبتنی بر تجربه و علم آنان بحث شده است، در سایر زمینه‌ها نیز دارای برجستگی و ویژگی‌های منحصر به فرد فراوانی هستند که باید به ذکر آنها پرداخت تا همگان بدانند مردم مهدی شهر یا سنگسر نه تنها در بحث پرورش دام به شیوه‌ی عشایری شهره‌ی ایران هستند بلکه در بسیاری از زمینه‌ها نیز استعداد و ذوق سرشارشان آنان را به موردی نمونه و مثال‌زدنی تبدیل کرده است که ذیلاً به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- هم اکنون در بخش مهدی‌شهر سه ناحیه‌ی صنعتی و یک شهرک صنعتی وجود دارد که در آن حدود ۶۰ کارخانه بزرگ و کوچک با بیش از ۶۰۰۰ نیروی کار اشتغال دارند. کارخانجات پاکریس، کفش بهمن، غرب استیل، روستا، سنگرکار، آبکامه، چینی رویال، کاشی سمنان و ماشین‌سازی الماس و غیره مهدی‌شهر را علاوه بر قطب عشایری بودن به یک قطب صنعتی در استان تبدیل کرده است. وجود معادن سرشاری همانند کربنات کلسیم، سولفات سدیم، سرب سیلیس دولومیت و... نیز از پتانسیل‌های معدنی منطقه محسوب می‌شوند. تصویب شهرک‌های صنعتی مهدی‌شهر و غنچه انگوری و معافیت مالیاتی ۱۰ ساله برای تولیدکنندگان و آب‌وهوای مساعد باعث رونق صنعت این شهر شده است و هم‌اکنون متقاضیان زیادی در حال احداث واحدهای صنعتی بزرگ و کوچک دیگر هستند. آموزش عالی در این بخش یا استقبال خوبی مواجهه بوده است و نمونه بارز علم دوستی مردم مهدی‌شهر را می‌توان در تأسیس دانشکده تربیت‌دبیر مهدی‌شهر که در سال ۱۳۶۹ با همت مردم و کمک مسئولین شکل گرفته و همچنین دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهدی‌شهر نام برد. ضمن آنکه آموزشکده دامپزشکی شه میرزا نیز با همت خیرین این شهر در بخش تأسیس شده، و در حال فعالیت است و هم‌اکنون نیز تلاش‌هایی برای تأسیس دانشگاه علوم قرآنی و همچنین شعبه فنی دانشگاه تهران در مهدی‌شهر در حال انجام است که امید است به زودی به نتیجه برسد. ضمناً در مهدی‌شهر سه حوزه‌ی علمیه خواهران و برادران با عده کثیری از طلاب در حال فعالیت است و علماء و طلاب بسیاری نیز در قم مشغول تحصیل علوم دینی هستند.

- هنر صنایع دستی شامل گلیم‌بافی، جاجیم‌بافی، مکرومه‌بافی، سافته و کژین در سال‌های گذشته بدست زنان این خطه زبانزد بوده است. فرش دستباف مهدی‌شهر نیز از جایگاه ویژه‌ای در کشور و در سطح بین‌المللی برخوردار است. فرش دستباف مهدی‌شهر در نمایشگاه فرش دستباف در آلمان در سال ۱۳۷۲ مقام اول جهانی را کسب نموده است.

- از جاذبه‌های گردشگری این بخش می‌توان علاوه بر آب‌وهوای مطبوع و خنک که در روزهای گرم تابستان هزاران نفر از مردم گرم‌زده شهرهای اطراف را به این بخش جلب می‌کند. حرم مطهر امامزاده قاسم ابن موسی ابن جعفر، غار در بند، منطقه حفاظت شده پرور، آب گرم معدنی، پارک بزرگ سنگسر، هتل بزرگ سنگسر در دو سالن مستقل و مجزا، حسینیه المهدی و

بناهای مذهبی دیگر اشاره کرد. انشاءالله در آینده با تأسیس دانشکده گردشگری و میراث فرهنگی، جاذبه‌های این بخش بیش از پیش برای مردم کشورمان معرفی شود.

- مردم مهدی شهر مردمی فرهنگ دوست و اهل علم و ادب هستند. تنها سینمای این شهر قبل از انقلاب اسلامی و در سال‌های ۵۳-۵۰ ساخته شده است در این شهر انجمن‌های مختلف هنری شامل نمایش، شعر و ادب، موسیقی پاپ و موسیقی سنتی و ... فعالیت چشمگیری دارند. هم اکنون مجتمع فرهنگی مهدی‌شهر با زیربنائی در حدود ۱۰۵۰ متر مربع در حال ساخت است، با بهره‌برداری از آن شکوفائی فرهنگی و هنری بیشتری در شهر بوجود خواهد آمد.

- مهدی‌شهر از نظر سیاسی شهری توسعه یافته بوده است. شهرداری آن در سال ۱۳۰۷ تأسیس و در سال ۱۳۳۵ بعنوان شهرداری نمونه انتخاب شده است از سال ۱۳۳۵ برق اختصاصی داشته است و در سال ۱۳۳۸ شبکه آب‌رسانی توسط آلمانی‌ها اجرا شده و اولین شهر در استان است که دارای سیستم فاضلاب شهری است. از سال ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ مرکز فرمانداری و حکومت نظامی منطقه بوده است. و هم اکنون نیز مسئولین رده بالای نظام بر ارتقاء این بخش به شهرستان تأکید دارند. بیمارستان شهر به همت خیر مهدی‌شهری در سال ۱۳۴۳ تأسیس شده است. هم اکنون حدود ۹۵ درصد ادارات دولتی در حد یک شهرستان با بیش از ۲۰۰۰ کارمند در بخش استقرار دارند. این بخش شامل دو شهر آباد مهدی‌شهر و شهیرزاد و دو دهستان چاشم و پشتکوه و روستاهای آبادی چون فولاد محله، چاشم و درجزین می‌باشد.

- یکی دیگر از مشخصه‌های بارز مردم مهدی‌شهر داشتن زبان یا گویش سنگسری است که برگرفته از فارسی قدیم است از زبانها یا گویش‌های بسیار غنی است و دارای ادبیات کامل در حد زبان عربی است. در واژه‌نامه‌ای بیش از ۱۸ هزار لغت سنگسری تدوین شده است. محققینی نیز در حال بررسی و نوشتار این گویش هستند. این زبان از طرف اساتید بسیاری مورد توجه قرار گرفته است که می‌توان به آقایان دکتر جابر عناصری، دکتر فریدون جنیدی، دکتر علی اشرف صادقی، دکتر فره‌وشی، دکتر منوچهر ستوده و دکتر غلامعلی حداد عادل ریاست مجلس شورای اسلامی اشاره داشت.

- از نظر رشد معماری و ساخت و ساز چهره شهر نشان از درایت مردم دارد. بلوارها و میادین و خیابان‌های متعدد و همچنین ساختمان‌های زیبا و مجلل و برج‌های چند طبقه و چندین شهرک مسکونی حکایت از آبادانی و رونق شهر دارد.

- به دلیل حضور سنگسری‌ها در دوره‌ی ییلاقی در ارتفاعات و قله‌ی سرسبز البرز، جوانان این خطه از فیزیک بدنی مناسب برخوردارند و بسیاری از قله‌ی قهرمانی ایران و جهان در صحنه‌های ورزشی توسط ورزشکاران مهدی‌شهر فتح شده است. در این میان می‌توان به تعداد ملی‌پوشان مهدی‌شهر در تیم‌های ملی مختلف و رقابت‌های بین‌المللی از جمله هاکی به عنوان یک افتخار نگریست.

- دو پادگان مهم نظامی یعنی پادگان لشکر ۵۸ تکاور ذوالفقار ارتش و پادگان آموزشی شهید کلاهدوز سپاه که دارای اهمیت خاصی در استان و کشور می‌باشند در این شهر استقرار دارند.

- از دیرباز مردم این شهر دارای روحیات مذهبی بوده‌اند. مراجع تقلید بزرگی در این شهر می‌زیسته‌اند که می‌توان به آیت‌الله سید محمد مجتهد و آیت‌الله سید حسن مجتهد اشاره کرد که مزار شریف آنها در امام‌زاده قاسم زیارت می‌باشد و صاحب مقلدین زیادی نیز بوده‌اند. همچنین روحانی جلیل‌القدر حجة الاسلام زیارتی از اهالی این شهر بوده و مزار ایشان در حسینیه المهدی میعادگاه نماز جمعه مهدی‌شهر است.

- برپائی نمازجمعه در استان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، تقدیم اولین شهدای انقلاب اسلامی در شهرستان سمنان قبل از انقلاب، تشکیل اولین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، تقدیم بیشترین شهدا در جنگ تحمیلی نسبت به جمعیت و... همه نشان از تدبیر مردم و وفاداری آنان به انقلاب می‌باشد.

هنوز هم حجاب زنان این خطه در بین مردم ایران مثال زدنی است و دستجات و هیأت‌های عزاداری طبق سنت‌های حداقل ۴۵۰ ساله در این شهر به حرکت در می‌آید و سالانه جمعیت زیادی در ایام عزاداری حسینی برای شرکت در این مراسم به مهدی‌شهر سفر می‌کنند.

خلاصه اینکه مهدی‌شهر بعنوان پایگاه ایل سنگسری دارای برجستگی‌های منحصر به فردی است که آقای شاه‌حسینی ویژگی‌های زندگی عشایری این بخش را به

رشته تحریر درآورده است. امید است در سایر زمینه‌ها نیز عزیزانی کمر همت ببندند و نگذارند بسیاری از سوابق یا پیشینه‌های تاریخی و افتخارات مردم این شهر به فراموشی سپرده شود. شورای شهر مهدی شهر نیز که به استناد آمار و ارقام و گواهی مسئولین بیشترین مصوبات فرهنگی را داشته است از پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی حمایت می‌کند. بار دیگر از تلاش‌های این مؤلف عزیز که خود نیز از عشایر غیور استان می‌باشند تقدیر و تشکر وافر دارم. توفیق روز افزون ایشان را از خداوند منان خواستارم.

علی عبدالمسینی

رئیس شورای اسلامی شهر مهدی شهر

۱۹ دی‌ماه ۱۳۸۴

مقدمه

مهم‌ترین گروه کوچندگان دامنه‌های البرز، سنگسری‌ها هستند که به ایل سنگسری مشهورند. به استناد سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده سال ۱۳۷۷، ایل سنگسری دارای ۷۳۹ خانوار با ۳۱۱۳ نفر جمعیت، چهل و ششمین ایل کشور از لحاظ جمعیت بوده است. استان‌های سمنان، تهران و مازندران در دوره‌ی بیلاقی و استان‌های سمنان، خراسان و مرکزی در دوره‌ی قشلاقی، قلمرو این عشایر را تشکیل می‌دهد.

عشایر سنگسری یکی از طولانی‌ترین کوچ‌های فصلی در جهان را دارا می‌باشند. طول کوچ برخی از رده‌های آنها به حدود ۱۵۰۰ کیلومتر در سال (از بیلاق به قشلاق و بالعکس) می‌رسد.

نحوه‌ی کوچ این عشایر با سایر ایلات کشور متفاوت است. خانوارهای عشایر سنگسری در دوره‌ی قشلاقی در شهر مهدی‌شهر (۱۸ کیلومتری شمال سمنان) استقرار می‌یابند. این شهر زیبای عشایری، پایگاه ایل سنگسری محسوب می‌شود.

خانوارهای خیل خون (عشایر کوچنده) از اواسط خرداد ماه به ییلاقات کوچ می‌کنند و در پایان دوره‌ی بیلاقی، در اواخر شهریورماه به مهدی‌شهر یعنی سکونتگاه دائمی خود باز می‌گردند و تا پایان دوره‌ی قشلاقی در این شهر استقرار می‌یابند.

در دوره‌ی قشلاقی تنها شبانان، گله‌ها را به مراتع گرمسیری - که با محل سکونت دائمی خانوارها، صدها کیلومتر فاصله دارد - کوچ می‌دهند.

مدت استقرار شبانان در قشلاق تا اواخر فروردین به طول می‌انجامد و در این زمان، کوچ بهاره‌ی خود را به مناطق بیلاقی آغاز می‌کنند. عشایر سنگسری دارای

ویژگی‌های خاصی هستند که آن‌ها را از سایر عشایر متمایز می‌سازد. برخی از این ویژگی‌ها، عبارتند از:

- ۱- تنوع تولید در فرآورده‌های شیری.
 - ۲- بهره‌برداری مطلوب از مراتع.
 - ۳- دارای نژاد دامی متناسب با وضعیت جغرافیایی تحت قلمرو خود.
 - ۴- سکونت خانوارها در دوره‌ی قشلاقی (از اواخر شهریور تا اواسط خرداد ماه) در شهر مهدی‌شهر و برخورداری از امکانات آموزشی، رفاهی، خدماتی، زیربنایی و...
 - ۵- بهره‌مندی از امکانات رفاهی، مانند: تلفن همراه، وسیله‌ی نقلیه، موتور برق و مسکن مناسب در دوره‌ی استقرار ییلاقی.
- «برنارد هوکار» عضو انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران، دو امر را در موفقیت این عشایر و در چگونگی تحول آنان از اهالی یک شهر کوچک به توانگرترین نیرومندترین دام‌داران ناحیه‌ی البرز مرکزی و خاوری مهم دانسته است:
- نخست آن که دام‌دارانی بسیار ماهرند؛ فنون سنتی را نیک می‌شناسند؛ به گله‌های خویش خوب می‌رسند؛ افراد خود را از نزدیک زیر نظر دارند و خود نیز بی‌دریغ کار می‌کنند؛ دیگر آن که چند تن از روسای آنان در آغاز قرن حاضر، گروه‌های مسلح نیرومندی را آماده ساختند و در سمنان به تاخت و تاز پرداختند. برخی از این خوانین هنوز [اوایل دهه ۱۳۶۰] شهرتی دارند و در رژیم گذشته گاهی نقش سیاسی هم ایفا کرده‌اند.

اگر عشایر کوچروی کشور خواهان اسکان با حفظ شیوه‌ی زندگی عشایری باشند و بهره‌برداری مطلوب از مراتع و دامداری اقتصادی داشته باشند، شیوه‌ی کوچروی سنگسری با اصلاحات لازم می‌تواند الگوی مناسبی برای ساماندهی زندگی این گروه از عشایر باشد.

این کتاب، حاصل بیش از یک دهه مطالعات میدانی است که نگارنده در مأموریت به مناطق تحت قلمرو عشایر سنگسری در استان‌های سمنان، تهران و مازندران داشته است. کار پژوهش این کتاب از سال ۱۳۷۲ شروع و تاکنون در کنار دیگر کارهای

تحقیقاتی ادامه یافته است. بخش‌هایی از کتاب، در قالب مقاله در فصلنامه عشایری «ذخایر انقلاب»، «نمایه پژوهش» و «فصلنامه فرهنگ قومس» چاپ و منتشر شده است.

ضرورت تدوین اطلاعات پراکنده در زمینه‌ی ایل سنگسری با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد آن، نگارنده را بر آن داشت تا اطلاعات مذکور را در قالب کتاب مستقلی چاپ و منتشر نماید.

امید است و مطالب این کتاب، مورد استفاده‌ی خوانندگان محترم - به ویژه فرهیختگان سنگسری - قرار گیرد که البته به توجه خاص آنان نیاز است که در آن صورت خطاهای احتمالی را نیز گوشزد خواهند نمود تا انشاء الله در چاپ‌های بعدی اصلاحات لازم انجام گیرد.

این کتاب، شامل ۱۲ فصل به شرح زیر است:

فصل اول: پیشینه‌ی تاریخی سنگسر (مهدی‌شهر).

فصل دوم: ویژگی‌های اجتماعی ایل سنگسری.

فصل سوم: قلمرو ایل سنگسری.

فصل چهارم: کوچ و ایل راه‌ها.

فصل پنجم: دام‌داری و آئین‌های آن.

فصل ششم: زنجیره‌ی تهیه فرآورده‌های لبنی.

فصل هفتم: چوپان.

فصل هشتم: مسکن و فضاها‌ی مسکونی.

فصل نهم: تعاونی‌های سنتی.

فصل دهم: دانش‌های بومی.

فصل یازدهم: خوراک و تغذیه.

فصل دوازدهم: برشی در فرهنگ بومی عشایر سنگسری.

پایان بخش کتاب، تصاویری از جلوه‌های زندگی عشایر سنگسری، اصطلاحات و واژه‌های عشایر ایل سنگسری است.

در اینجا لازم می‌دانم از همه کسانی که به نوعی در تدوین و انتشار کتاب نقش داشته‌اند، تشکر و قدردانی نمایم که بی شک اگر لطف و همراهی این راهنمایان، راویان و همسفران نبود، این مجموعه بدین شکل سامان نمی‌یافت.

زحمت ویراستاری کتاب را همانند کتب قبلی، دوست بسیار گرامی‌ام جناب آقای مهندس عنایت الله رنجبر برعهده گرفته است. ضمن آنکه در تمامی مراحل تدوین کتاب، مطالبی را بدان افزوده‌اند که از ایشان سپاسگزاریم. و نیز از شورای اسلامی مهدی شهر و همچنین از آقایان حاج اسماعیل علمدار، سلطان پیراسته، اسماعیل پارسا، اویس و کمیل کسانیان و مهدی مختاری که ضمن تشویق و مساعدت‌های خود، موجبات تسریع چاپ کتاب را فراهم نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

در پایان لازم می‌دانم از مدیر محترم انتشارات بوستان اندیشه، جناب آقای دکتر قدرت الله خیاطیان که با دقت نظر خاص خود این کتاب را به چاپ رساند، تشکر خود را اعلام دارم.

از راویان و مصاحبه‌شوندگان عزیز عشایری که نام و نشان آنان در پایان کتاب آمده است و همه کسانی که طی دهه‌ی اخیر همراه، همگام و میزبان ما بوده‌اند و از این جهت حق زیادی برگردن نگارنده دارند، سپاسگزارم.

علیرضا شاه‌حسینی

دوازدهم اردیبهشت ۱۳۸۴